Szabó Anna Viola

Gondy Károly könyvtára

"Régi és új könyveim állanak itt rendezetten,
tartalmukat böngészem, röntgenezem,
ha itt-ott cserben hágy emlékezetem."[1]

Az 1836-1912 között élt Gondy Károly debreceni fényképészről olvashattak már a Déri Múzeum Évkönyvének forgatói. Akkor azt vizsgáltuk, milyen esélyekkel rakható össze, kerekíthető ki, írható meg egy számunkra ismeretlen, csak közvetett forrásokból megalkotott ember élete, jellemképe, identitása, szellemi irányultsága és társadalmi kapcsolatai, úgy, hogy az még történelemnek legyen tekinthető – s arra a következtetésre jutottunk, hogy személyes, szubjektív források nélkül történet nem írható, hiszen az élet, a személyes történelem adatai és eseményei, csak ezek által ragaszthatók össze, helyezhetők narratívába. Ha viszont az ezek segítségével, általunk alkotott történet elég hihető, akkor elemeit tényeknek, ezáltal történelemnek nyilváníthatjuk.

Az alább elemzett forrást használtuk már Gondy Károly alakjának felvázolásához is, most azonban megkíséreljük a fényképész könyvtárának részletes analízisét. Fontosnak ezt éppen a szubjektív források szűkössége miatt gondoljuk: egy könyvtárnál pedig semmi jobban nem segíthet megalkotni egy rég halott ember szellemi tájékozódásának irányát. Érdekes a forrásunk azért is, mert egy átlagos, középosztálybeli polgár érdeklődésére, olvasmányaira világít rá, s ez még akkor is figyelemreméltó, ha a szubjektum egyedisége miatt általános következtetések nem vonhatók le belőle.

Lássuk tehát, mit olvasott egy mesterségére nézve modern, szenvedélyeit tekintve azonban romantikus világképű műtermes fényképész és városi polgár a XIX. század második felében Debrecenben.

*

Gondy Károly házában az évek során tekintélyes kis könyvtár gyűlt össze – s e több mint 300 kötetes könyvtár puszta léte az értelmiséggel rokonítja a fényképészt.[2] Gondy társadalmi osztályában (pláne szaktársai körében) egy ekkora magánkönyvtár nemcsak Debrecenben számított ritkaságnak, hiszen a statisztika szerint a dualizmus korának Magyarországán a középosztályi rétegek legfeljebb egy-egy tizedét, így az orvosok, mérnökök alig több mint öt százalékát, az ügyvédek és bírák hozzávetőlegesen hat százalékát birtokolták a magánkézben lévő teljes könyvállománynak. A nagy családi könyvtárak továbbra is az arisztokrácia

kastélyaiban, a tanári- és paplakokban gyűltek össze. Egy könyvtártulajdonos közhivatalnok a századvégen átlagosan 800 művet tartott az otthonában, de ennyi könyve volt a tipikus esetnek korántsem nevezhető debreceni kereskedőnek, Csanak Józsefnek is.[3] Egy adat szerint egy a hétköznapinál nyitottabb, érdeklődőbb debreceni gazdálkodó háztartásában nagyjából 50-100 könyv lehetett,[4] más részről viszont "Debrecen magyar város, jó magyar hivatalnokainak is kell lenni – aki pedig jó magyar, az még most sem igen szokott olvasni".[5]
Gondy Károly könyvtára, a fentiekhez mérten, nagyságára nézve átlagosnak, talán kicsinek tűnik, amely leginkább gazdájának okozott örömet és büszkeséget; jelentősége, a kor és a hely viszonyai között, puszta létében rejlik.
Gondy könyvtára elsősorban szakkönyvtárnak minősíthető, miután gerincét a különböző kézikönyvek alkotják; érdeklődése sokféle irányát leképezve. A szórakoztató jellegű művek, a szépirodalom, a szakkönyvekhez képest kicsi szeletét képezik e könyvtárnak.
Ha ebből a szempontból hasonlítjuk össze ezt a könyvtárat egy másikkal, kortársáéval, egy táblabíróéval, a fent említett hat százaléknyi magángyűjtemény egyikének birtokosáéval, feltűnik, hogy míg az nyelvek és témák szerint is, tudatos törekvés eredményeképpen, korszerű és nemzeti volt, s így gazdájának modern nemzeti műveltségét tükrözi, vagyis gerincét a reformkori magyar szépirodalom és elsősorban 48-as, de a magyar történelemmel, nemzeti múlttal, függetlenségi harcokkal általában is foglalkozó történeti munkák képezték[6] – addig a fényképész könyvtára egy egészen másfajta műveltség és tájékozódási kör képét tárja elénk.
Gondy Károly 332 művet (568 kötetet) számláló gyűjteményének fele, 163 könyv német nyelvű, és csak 123 magyar, a többi egyéb: francia, angol, spanyol; de a könyvei között található irodalmi művek szinte kizárólag eredeti nyelvű vagy fordított, német vagy francia kiadásaikkal szerepelnek, a magyar és magyarra fordított szépirodalom és irodalomtörténet elenyésző és esetleges. A *világirodalmi* könyvanyag viszont a felvilágosodás és romantika szellemi korszakának meglehetősen teljességre törekvő gyűjteménye: *Goethe, Schiller, Lessing, Heine, Mümmel, Börne, Klopstock, Rousseau, Voltaire, Byron*, sőt *Zschokke* és *Blumauer* szinte összes műveivel rendelkezett, illetve teljes *Shakespeare, Molière, Dante, Boccaccio*-életművekkel, olykor több nyelven és több kiadásban. Érdekes például, hogy *Shakespeare* és *Byron* németül, *Rousseau* angolul, *Heine* franciául volt meg a könyvtárban.
Mindez kiegészült néhány alkalmi regényvásárlással: *Zola, Sue, Hugo, Balzac, Sterne, Scott, Tolsztoj* stb. egy-egy vagy néhány művével, (ezek közül csak a *Zola* és az *Hugo*-kiadások felelnek meg az életkorának); csak *Dumas* van túlreprezentálva tíz regényével (valamennyi a lipcsei Hartlebennél 1851-ben kiadott német fordításban), és a kor népszerű lektűr-szerzője,

Marryat kapitány 11 kötet tengeri kalandregényével (amelyek viszont, szintén németre fordítva, braunschweigi kiadásúak, 1837-ből); de megvolt a könyvtárban a Don Quijote 1844-es francia kiadása és *Casanova* emlékiratai németül, bár hiányosan, egyaránt. A klasszikus irodalom mellett szép számmal állt a polcokon a felvilágosodás ponyvája is, *Ninon de Lenclos, Madame de Sévigné* levelei (és Lamartine műve e hölgyről), *Lesage* Gil Blas-a, a szentimentális *Christoph Hölty* versei, a Paul és Virginie több kiadása, *Chevalier de Florian, Andersen* és *Christoph Schmid* meséi és fabulái, stb. (ez utóbbit gyermekkori élményei között is említi, így talán a szép emlékek miatt szerezte be ezt a későbbi, illusztrált kiadást).

Megjelenési dátumaikat tekintve, azt gondolhatnánk, könyvtárának ez a klasszikusnak nevezhető szépirodalmi része örökségként szállt rá, hiszen jórészt 1830-40-50-es évekbeli kiadások, s nem is zárhatjuk ki teljesen ennek a lehetőségét, de tudnunk kell, hogy Gondy Károly, saját bevallása szerint, szorgalmas látogatója volt az antikváriumoknak és a hagyatéki árveréseknek, sőt a lomtalanításoknak is (évek hosszú kutatómunkájával sem sikerül például egy Talmudot felhajtania), ahol sok korábbi kiadású könyvet megvásárolhatott.[7] Személyes érdeklődését mutatja az is, hogy például a 12 kötetes *Börne* 1862-es, *Heine* 9 kötetnyi Reisebilder-e 1867-es kiadású, a *Blumauer* és a *Zschokke* 71-ből illetve 74-ből származik, csakúgy, mint *Goethe* Faustja: mindenképpen saját beszerzésnek kell tehát tekintenünk; s hogy e művek szorgalmas és figyelmes olvasója és jegyzetelője is volt, azt idézetektől hemzsegő írásai támasztják alá. Az alkalmi, esetleges könyvvásárlásokra utalhat a könyvtár szedett-vedettsége is, a töredékes sorozatok, második kötetek, a következetlenül és rendezetlenül összeálló életművek, azonos művek több kiadása, de még az egy csomóban (talán kedvezménnyel) vásárolt könyvek is. Jó példa erre Rousseau, akit nyilvánvalóan különösen szeretett, többször idéz is, mégsem volt tőle teljes életműsorozata; e helyett a következő kiadásokat forgathatta. Új Heloise: Paris, 1860., 1 kötet vászonkötésben, és Lipcse, 1859., 1 kötet fűzve; Emil: Paris, 1821., 2. kötet; Oeuvres: London, 1781., 2. kötet, bőrdíszkötésben; Vallomások: Lipcse, 1854., 8. kötet, fűzve, hiányos. Ez a felsorolás nem a tudatos gyűjtő, csak a gyűjtögető képét mutatja.

A könyvgyűjtemény évszámokban kifejezhető határpontjai: a legkorábbi dátum, 1780, *Windisch* Magyar földrajzán áll, ezt követi az angol nyelvű *Rousseau*, majd az 1807-ben megjelent teljes Himfy, az 1809-11 között kiadott *Schwartner*-féle statisztika, majd *Campe* két ifjúsági műve 1812-ből. Egy 1820-ból való német nyelvű angol nyelvtankönyv és a fent említett Emil következik ezután, majd nagy hiátussal, az 1840-es években kiadott idegen nyelvű történeti munkák és szépirodalom. A megjelenési dátumok aztán folyamatosak a századvégig, bár egyre ritkulóak. A huszadik századot már csak négy mű képviseli a

könyvtárban: 1901-ből való *Baksay Sándor* Homérosz Iliászát elemző műve, 1902-ből két magyarra fordított *Tolsztoj*-mű, 1904-ből *Dobieczky Sándor* Levelek Amerikából című könyve, az utolsó pedig *Rákosi Viktor* Korhadt fakeresztek című 1905-ben kiadott novelláskötete.

Amikor Gondy könyvet vásárolt, nyilvánvalóan nem volt elsődleges szempontja a könyv magyar nyelvűsége, s valószínűleg eszébe se jutott, hogy erőteljes nemzeti identitástudatát könyvtára magyar nyelvűségével is kifejezze, vagy netán tudatosan ilyen irányban fejlessze a könyvállományt, hiszen a megértés nem jelentett számára gondot: Gondy "hat nyelvet kultivált", de még annyit szeretett volna.[8] A dualizmus korának könyvárusai általában is előnyben részesítették a német nyelvet:[9] sokkal könnyebb volt hát így beszerezni egy keresett, pláne egy véletlenül talált művet. Ugyanakkor, a debreceni, kiadóként és könyvkereskedőként is működő Telegdi K. Lajos kölcsönkönyvtára német és francia nyelvű könyveinek 1860-as jegyzéke[10] (amely jellege révén többségében szórakoztató irodalmat, regényeket sorol) nem tartalmaz szinte semmi olyasmit, ami Gondy magánkönyvtárában is szerepelne: úgy tűnik, az irodalom több volt számára puszta szórakozásnál; nemhogy ponyvát, *Paul de Kock*ot vagy *Ponson du Terrail*-t nem vitt haza (hogy könyvtárba járt-e, azt nem tudhatjuk), de a regény műfajára magára is megvetéssel tekintett. ("A legújabb ásatások határozottan azt konstatálják, hogy Éva Zola Nanáját olvasta, a regényolvasás idézte elő örök boldogtalanságát. […] A szociális járványt tisztán a sok olvasás terjeszti." vagy "A műveltséget ne vessük mindig a vádlott szemére, […] hiszen becsületes szülőktől való, nem látott azoktól sohasem rossz példát, hanem a gonosz regényíróktól szedte a rossz fát. […] Igaz volna, mit Rousseau mond: […] Regény kell a romlott népnek? Hát ha fordítanánk egyet rajta?" stb.[11]).

Meglepő viszont, hogy a válogatott, intelligens közönséggel számoló Debreceni Polgári Casino könyveinek listájával[12] sem mutat semmi párhuzamot Gondy magángyűjteménye. Ízlése élesen eltér nemcsak a debreceni polgár ízlésétől, de a kor közízlésétől is, ahol a század második felében éppen a lektűr szinte kizárólagos uralkodása figyelhető meg.[13] Divatos vagy népszerű szerzők persze felkelthették az érdeklődését, de ezek ritkán ponyva-szintűek. Saját beszerzésnek tekinthetjük például a korában rendkívül népszerű elbeszélésíró és esszéista *Edmond About* írásait, amelyeket, bár magyarra is sokat fordították, eredetiben olvasott, csakúgy, mint pl. *Murger* Bohéméletét vagy *Renan*tól a Jézus életét. A német, francia, olasz és görög irodalom történetéről hét kötetből is tájékozódhatott, így pl. külön könyve volt a görög eposzról vagy a római költészetről, de megvette *Burckhardt* reneszánsz műveltségről szóló munkájának első magyar nyelvű kiadását is.

A klasszikus ókor története különösen izgathatta, hiszen könyvei között találhatunk még

Schliemann ásatásairól, Hadrianus császárról, a régi Rómáról szóló munkákat is, így *Lanciani* térképekkel és ábrákkal bőven illusztrált könyvét, illetve több mitológiai kézikönyvet.

A világirodalom e viszonylag gazdag választéka mellett különösen feltűnő, hogy a *magyar irodalmi* anyag két-két *Arany, Petőfi* és *Jókai* kötetből, *Himfy* szerelmeiből, egy Zrínyiről szóló *Jósika* regényből, *Erdélyi János* közmondásos könyvéből és *Rákosi Viktor* említett, szabadságharcos tematikájú, divatos novelláskötetéből állott, kiegészülve egy *Beöthy*-irodalomtörténettel, *Toldy* Kazinczy-könyvével és egy Fáy András- illetve Berzsenyi-életrajzzal. Számolnunk kell persze a könyvtárban nem szereplő művek ismeretével is, hiszen írásaiban többször idézi pl. *Eötvös József*et: a Karthausit és A falu jegyzőjét, és szófordulatként használja Arany és Petőfi mellett *Vörösmarty, Czakó Zsigmond* és *Garay János* egy-egy sorát, helyét is, *Berzsenyi*től pedig egy egész versszakot idéz a magyar nyelv 'e' hangzók iránti szeretetének illusztrálására. (*Lamartine* Nelson-ját meg *Vergilius*t is gyakran citálja: ez utóbbi talán az iskolai memoriterek emléke – bár lehet, hogy a többi is.)

A felvilágosodás korának német és francia mesegyűjteményei és feldolgozásai mellé nem szerezte meg a magyar párhuzamokat, pedig 1872-től megindult a Magyar Népköltési Gyűjtemény is, kislányának még Benedek Elekből sem mesélhetett; de nem voltak magyar meséi korai német kiadásokban, változatokban sem. A népnemzeti iskola törekvéseinek számontartása – láttuk, Erdélyi János sem népköltési gyűjtésével szerepel – egyedül *Goll János* Magyar nemzeti lant című, 1878-ban megjelent munkájában ismerhető fel, amely férfikarra átdolgozott népdalokat tartalmazott, bár ennek talán inkább gyakorlati hasznát kell keresnünk.

Nem volt a könyvtárban *Kazinczy-, Kölcsey-, Berzsenyi*-kötet, még a Csokonai Kör által kiadott válogatott *Csokonai*-versek sem, de romantikusok, *Kisfaludy Károly* vagy *Vörösmarty* sem. *Arany János* is csak hátrahagyott iratainak és kisebb költeményeinek kiadásával van jelen. Nem kaptak helyet a gyűjteményben Gondy kortársai sem: nemhogy regényírók, (különös például *Mikszáth* hiánya), de költők sem. És ha az alapok hiányoztak, nem lehetett felépítmény: sem a századvég ködlovagjai, sem a modern magyar irodalom századforduló után jelentkező ifjú harcosai nem tudták megvívni ezt a klasszikusokból épült várat. A szecesszió az irodalomban sem volt Gondy Károly ínyére: ezt a korszakot már idegen nyelvű szépirodalom sem reprezentálja a gyűjteményben.

Tudományosság tekintetében azonban már sokkal inkább lehet modernnek és nemzetinek nevezni ezt a gyűjteményt – még ha következetesnek ebből a szempontból sem.

A *történettudományi* munkák között a legnagyobb korpuszt a magyar történelemmel foglalkozó művek jelentik, mintegy 22 könyvet gyűjtött össze a magyar szabadságharc, a

reformkor és Magyarország története témakörében, így beszerezte többek között *Vargyas Endre, Tóvölgyi Titusz, Gracza György, Kecskeméthy Aurél, Horváth Mihály, Pauler Gyula, Marczali Henrik, Kászonyi Dániel, Sommsich Pál* munkáit, illetve *Görgey, Klapka, Pulszky Teréz, Teleky Sándor, Széchenyi* és *Kossuth* visszaemlékezéseit és eredeti írásait. A gyűjtés a viszonylag nagynak tűnő mennyiség és a többirányú megközelítés ellenére meglehetősen esetleges, a szerzők többnyire egy-egy művükkel szerepelnek csupán, csak *Széchenyi István* neve fordul elő többször: három saját műve, (Hunnia, Kelet népe és a Blick, melyet hagyatékból vásárolt Gondy 1899-ben[14]), illetve *Kossuth* neki írott Felelete és *Kecskeméthy Aurél* róla szóló munkája révén. Maga Kossuth emigrációs iratainak hét kötetével van képviselve.[15]

A magyar történelem mellett hat kötet foglalkozik a francia forradalom eseményeivel, illetve a felvilágosodás korszakával (*Voltaire, Lamartine, Burette és Thiers*) – valamennyi 1840-es évekbeli megjelenési dátummal, lehetséges tehát, mint említettük, hogy ezek örökségként szálltak rá. Volt három Ausztria történetét tárgyaló könyve, és olvashatott, ha akart, az oláhok, az oroszok, a rómaiak történetéről, a lengyel alkotmányról, a spanyol inkvizícióról, politikatudományról és hadügyről is; és természetesen megvette Debrecen történetének mindkét feldolgozását, *Szűcs Sándor* és *Zelizy Dániel* munkáját is. A később az ekkoriban kibontakozó néprajztudomány gyökereiként tételezett, *Bél Mátyás* honismertető iskolája nyomán születő, a saját haza természetföldrajzi vagy népismereti szempontú leírásai is szerepeltek a könyvtárban, így a pozsonyi *C. G. von Windisch* tollából A Magyar Királyság földrajza, bőrbe kötve, *Schlesinger Miksa* Magyarországról szintén német nyelven kiadott rövid összefoglalása vagy *Rudolf trónörökös* dunai utazása, illetve a statisztika módszerével született munkák, mint *Schwartner Márton* 1809-ben még németül kiadott kézikönyve és a már korszerű vizsgálati módszereket alkalmazó *Fényes Elek* geográfiai szótára is.

Számtalan *útleírása és útikalauza* volt a világ más tájairól is, tudományos munkák, mint *Lóczi Lajos* a kínai birodalmat bemutató könyve, *Orbán Balázs* keleti utazása, *Humboldt* utazásai vagy *Hunfalvy János* munkái éppen úgy, mint népszerű kiadványok (jellemző, hogy a *Jókai*tól a könyvtárban található egyetlen mű a Benyovszky-életrajz és útleírás négy díszkötésű kötete), Franciaország és Az ausztrál világrész története. A földrajz, a geológia, a csillagászat általában is érdekelte; összességében mintegy harmincöt kötet sorolható e csoportba tematikailag. Könyvei között tudhatott például egy háromkötetes Földleírás és államtudomány című munkát, és *Flammarion* A világ vége című csillagászati magyarázatát is.

Könyvtára dísze lehetett az a francia kiadású, négy lapból álló térkép, (mellette a “felhúzva” kitétel szerepel a könyvlistában, vagyis kasírozva és kiakasztva tartották), amely a Magyar

Királyság 1848-as állapotát ábrázolta.

Az útikalauzok talán valóságos utazásai helyszíneit is megmutatják, hiszen például a Bécset és környékét bemutató idegenvezetőt 1873-ban, az itt rendezett világkiállítás évében adták ki, ahol Gondy is megfordult (s talán ekkor látogatott el az Operaházba is).[16] Két párizsi útikalauza mindegyike 1867-es, s ez valószínűsíthet egy akkor tett utazást, de a Párizs és London, illetve Németország és Svájc című kiadványok megjelenési dátuma hiába egyezik, ha 1851-ből valók, hiszen Gondy abban az évben még csak 12 éves volt, s éppen akkoriban maradt árván: a körülményeket nem ismerve, nem tudhatjuk biztosan, mennyire valószínű egy gyámjával tett utazás lehetősége. Ugyanígy, hiába volt meg könyvtárában az 1898-as chicagói világkiállítás katalógusa, miután zürichi német nyelvű kiadásról beszélünk, szinte biztosak lehetünk benne, hogy azon a fényképész nem vett személyesen részt – legfeljebb egy svájci kirándulás során tehetett szert a könyvecskére. Birtokában volt az 1889-es és 1900-as párizsi világkiállítás katalógusa is, de az ezeken való részvétele éppen olyan bizonytalan – hacsak azt nem tekintjük végső ellenérvnek, hogy újságírói működésének e legtermékenyebb korszakában milyen lelkesedéssel számolt be a millenáris kiállításon látottakról; más utazásról, tapasztalatokról azonban nem ejt szót. Sejtetni engedi csupán, hogy járt Németország több városában, Bécsben és Milánóban, Párizsban és talán Londonban, de semmi több, semmi időpont, semmi személyes élmény.

Érdekelte a *jogtudomány*, erről a témáról legalább tíz kötetet beszerzett, Önügyvédet és magyar jogtörténetet egyaránt – s hogy ezeket haszonnal forgatta, az írásaiban is kimutatható.

“A paedagogia egyik sarkalatos régi hibája, hogy a középiskolákban az orvosi és jogi tudomány elemeit sehol, de még káté alakban sem ismertetik. Ki tehát nem egyenesen orvosnak vagy jogásznak készül, annak egész életén keresztül tabula rasa marad a mindennapi legszükségesebb tudnivalója. Gazdátlan marad a test és felügyelet nélkül a lélek. A legcsekélyebb jogügyleteket lebonyolítani, valamint egészsége fenntartását ellenőrizni nem képes. Innen van az, hogy a két doctor oly keresett, mert a butaságig laikusok vagyunk mindkét szakmában. De még az erkölcsről sem lehet tiszta fogalmunk ezek ösmerete nélkül. A megrögzött szokások szabállyá, divattá válnak, és mi gyengék vagyunk azok rossz következményeitől magunkat megóvni. Bizonyos éles szabályok és jogösmeret sokszor hatalmas pajzsok a kísértés és elhamarkodás perceiben”[17] – vélekedik Gondy, és ennek megfelelően szerzi be könyveit: nemcsak Önsegélyt, de orvosi tanácsadókat is, mert az ember “ne a regényekből tanulja a szív működését, ne lánggal és nyíllal átszúrva fessék, de amint épen és zártan egyenesen szolgál az agynak. Tanulja magát és egészségét reálisabb alapon megbecsülni! Tanulja konzerválni és edzeni testét, hogy idejében a nagyobb bajok elejét

vehesse". Ezért dicsérendő szerinte az általa is beszerzett, Debrecenben kiadott munka, A szem egészségtana, mert "ily jeles munka bátran foglalhat helyet szalon-asztalunkon a drága díszbiblia mellett, hiszen a jó orvosi tanácsadó a legszebb biblia, mert legfőbb kincsünket megőrizni tanítja".[18] Egy írásában megemlíti, hogy egy orvos hagyatékából XVIII. századi vénytárat vásárolt, ("igazi kuruzsló-enciklopédia, mely az ásítás ragályától az ultima ratio gutaütésig mindent felölel") s egy másikban a következő esetet meséli: "Nem rég beteghez hívattak felvétel végett, […] megörökíteni az édes anyát, kit a szél ért. A kétségbeesett család szomorú képe nagyon meghatott. Most az egyszer nem képet, de életet rögzíteni vágytam. Ahogy hazaértem, mohón elővettem az ócska makrobiotikát, és sebtiben összekavartam a gutaütés elleni praeservativát, melyet még melegében a szomorodott családnak el is küldtem. Az orvos azonban bölcsen félretétette a rögtönzött orvosságot, mit magam sem bántam, hiszen inkább a részvétem, mint a képességem nyilatkozott a nagy üveg orvosságban. A legjobb anya, minden orvosi segély mellett, egy hétre rá meghalt. Ezer szerencse, hogy pancsomat be nem vette, most is ott szívnám Tápaival a palota ritka levegőjét [vagyis a "csodadoktorral" a városi börtönét], hiszen honoráriumot egy tekercs kolbászban elfogadtam!"[19] A kuruzslást saját magán is alkalmazza azonban, hiszen egy ízben megemlíti, hogy izomfájdalmát a lovaknak való Kwizda-fluiddal gyógyította meg.[20] Gondy ebben a tekintetben is jól képviseli az emersoni "önmagára támaszkodó ember" típusát, s bár azt nem tudhatjuk, mennyire ismerte ezt önmagában fel: könyvtára számára beszerezte *Emerson* e tételt kifejtő, Az emberi szellem képviselői című művét Szász Károly fordításában.

Könyveinek legnagyobb része mégis a *természettudományok* köréből került ki: *matematikai, kémiai, fizikai, mechanikai és biológiai* témájú könyvek egyaránt szép számmal fordulnak elő. Úgy vélekedik, "nem elég az üdvösségre, csak anyanyelvünknek tért hódítani, mert utoljára a nyelv csak eszköz, kapocs a szülőföldhöz. A real tudományokat kellene jobban felkarolni, és nem egyre csak a proletariazmust nevelni, mert az országban már nincsen annyi hivatal, annyi baj, hogy a sok pennás ember megélhessen, a real tudomány bárhol a világon ád kenyeret".[21] Így a komoly matematikai munkák, mint például a Logaritmiai és rugonmetriai kézikönyv, vagy A magasabb matematika kompendiuma mellett megőrizte (illetve utólag összevásárolta) a természettudományi tárgyak iskolai tankönyveit is. A biológia szenvedélye, a kertészet miatt érdekelhette különösen, nyolc kertészeti albuma és növényélettani kézikönyve volt, és sok egyéb, élettani és anatómiai munkát is tudhatott könyvei között; de szükségesnek érezte megvenni Péterfy Jenő fordításában *Barthelemy Saint-Hilaire* A filozófia viszonya a természettudományokhoz és a valláshoz című értekezését is.

A századvégen megrendelte a Természettudományi Társulat szinte összes kiadványát, (és

olvasta, talán elő is fizette a Társulat közlönyét) így az ilyen témájú könyvek között átlagban több a magyar nyelvű, mint a többiben, hiszen az 1870-80-as évek a magyar nyelvű tudományosság és könyvkiadás fellendülésének korszaka, s ez Gondy könyvtárán is meglátszik: az új könyvek között vannak például *Herman Ottó* halászati kézikönyvei vagy *Darwin* 1873-ben magyarul is kiadott alapvetése. A 90-es években pedig az MTA számos, bár jórészt történeti-politikai tárgyú kiadványa (illetve az említett néhány irodalmi életrajz és műfajtörténet) érkezik a könyvtárba. Több díszkötésű könyve volt a müncheni Oldenburg kiadótól, egymáshoz közeli megjelenési dátumokkal az 1870-es évekből: feltételezhetjük, hogy csomagban rendelte, vagy egy utazás alkalmával egyszerre vette meg ezeket a műveket, amelyek között geológiai, növénytermesztési, őstörténeti, egészségtani és a mikroszkóp működését bemutató munka egyaránt szerepel. Mesterségét, a fényképészetet nem könyvekből tanulta, az új technikák követésében azonban igyekezett naprakész lenni: fényképészeti szakkönyvei elsősorban gyakorlati tanácsokat tartalmaznak. Az első ilyet, egy fotokémiai kézikönyvet még tanuló korában szerezte be, az utolsó, egy "Tanácsadó a fixáló eljáráshoz albuminpapíron" című német nyelvű munka 1887-ből való. Összesen négy fényképészeti és még három általános kémiai könyv volt a birtokában.

A könyvtár szinte leggazdagabb anyagát a *művészeti* kézikönyvek teszik ki, a *Müller*-féle, 3 kötetes, 1857-ben kiadott Künstler Lexikon mellett még 14 művet sorolhatunk ide, köztük a már emlegetett *Székely Bertalan*-féle tankönyvet, a színek és mozgások fiziológiáját tárgyaló műveket és a képzőművészet különböző technikáit bemutató és elemző kézikönyveket, valamint *Ruskin* Velence kövei című programhirdető munkáját és *Cherbuliez* Művészet és Természet című esszéjét. Volt egy rézmetszeteket tartalmazó albuma A világ képekben címmel, és ismerte a *Doré*-biblia illusztrációit is, bár ez nem szerepel a listában.[22] Csupa olyan művet tartott tehát ebben a témában is, amelyből gyorsan és egyszerűen szabályokat és technikákat lehetett tanulni: műkritika írásánál, láthattuk, nagy hasznát vette ezeknek. Ebbe a csoportba sorolhatjuk a zenetudományi és a zeneszerzés gyakorlati mesterségét oktató munkákat is – s hogy ezeket is haszonnal forgatta, arra példát egy kritikájából idézhetünk: "Füredi Sándor gyémánt tenuto-ja, megkapó oktávjai, tiszta chromatikai futamai, tüneményes leggiero-ja, (…) ritka diadém ékszert képviselnek. Játékának plenerje, vonójának könnyed szárnyalása Hubay mesterére emlékeztetnek, sőt hellyel-hellyel eredeti felfogás tükröződik. Hang-színezete intenzívebb, mint Kubeliké, nem affettuoso, naivsággal, de combinált erővel, nem lazúrral, de impaztával rakja színeit."[23]

Mindemellett az *esztétika* elméletileg is foglalkoztatta, *Jánosi Béla* századfordulón megjelent esztétikatörténete mellett két, hetvenes évekből származó német nyelvű könyve is volt a

témában: egy népszerűsítő mű, és *dr. Albert Stöckl* elemzése: így populáris és tudományos megközelítésből egyaránt tanulmányozhatta e diszciplinát.

A *filozófiát* egy Bánóczi-fordítású *Schopenhauer*, és *Hume* Vizsgálódások az emberi értelemről című műve képviseli a könyvtárban, de korának eszmeáramlatai iránti érdeklődését mutatja a szocializmusról és kommunizmusról szóló munka jelenléte, illetve *Ribot* lelki átöröklésről szóló, vagy a debreceni *Öreg János* lélektani elemzéseket tartalmazó könyvei.

A művészeti lexikon mellett birtokában volt egy teljes Conversations- és egy teljes Pallas lexikon-sorozat is, az Athenaeum kétkötetes kézilexikona, és tematikus gyűjtemények is: így például egy kereskedelemtudományi-, meg egy vicc- és humorlexikon.

Számtalan *szótár és nyelvkönyv* sorakozott a polcain, általa nem beszélt nyelvekből is ("Én minden nemzet nyelvét becsülöm, szeretném a világ összes nyelvét bírni, de ki engem megvet mert anyanyelvemen beszélek, az halálos ellenségem."24) – de a szótárak nyelvpárja csak három esetben a magyar, a többinél német. Volt például görög-magyar vagy spanyol-német szótára; gyakorlati török nyelvtana, orosz olvasókönyve, lengyel nyelvkönyve, angol nyelvtudományi munkái stb., de megvette *Ballagi* Mór Értelmező szótárát, és emlegeti a könyvtárból hiányzó *Czuczor-Fogarasi*-féle szótárat is.

Néhány szórvány reformkori folyóiratpéldányt leszámítva – így a Regélő egybekötött 1838-as évfolyamát és a Honművész néhány 1833-as számát, a Die Grenzboten 1850-es évfolyamát, 1809-ből egy német nyelvű Minerva-zsebkönyvet és a (egyelőre azonosítatlan) Prochaszka's illusztrált havilap hét évfolyamát 12 kötetbe kötve – nem őrzött könyvtárában periodikákat, írásait és hivatkozásait olvasva azonban kiviláglik, milyen újságokat és folyóiratokat forgatott rendszeresen (legalábbis a századvégen).

Sajátos, és szellemi tájékozódásának valóságos irányál mutathatja, hogy az általa hivatkozott napilapok mind liberális (kormánypárti) vagy pártfüggetlen fórumok, mint a Neue Freie Presse, a Pesti Hírlap vagy a Magyar Hírlap, amely szellemiségében, stílusában, Ignotus vezércikkeivel A Hét politikai megfelelője volt, a szabadfoglalkozású polgárság, a mérsékelt ellenzék lapja. Ilyen irányú szimpátiáját erősítik a könyvtárában díszhelyen őrzött Apponyi-beszédek kötetei is ("Milyen jól fest a két kötete a remekírók között… minden szava a szívébe van szőve… átérzik rajtuk a jeles zenész és nagy esztétikus!"25); és a Jókaihoz hasonlóan kárhoztatott, mégis olvasott, buzgó király- és kormánypárti Nemzet emlegetése. Szerette az élclapokat, emblematikus figuráikat gyakran idézi is írásaiban: Spitzig Itzig, Seifensteiner Salamon, Kakas Márton, Mokány Berci és Tallérossy Zebulon neve fordul elő, vagyis az Üstökös, a Bolond Miska és a Borsszem Jankó tartozott olvasmányai közé. A Természettudományi Közlöny és Fényképészek Lapja előfizetéséről már szóltunk, és a

Vasárnapi Újság olvasása is szóba jöhet, hiszen a lap készségesen publikálta beküldött fényképeiket, ahogy számolhatunk esetleg a feleség révén a házba került egyéb családi lapok ismeretével is. Mindemellett, természetesnek mondhatóan, fényképészünk olvasója volt valamennyi debreceni napilapnak is, a Debreczen mellett legalábbis az Ellenőrnek, a Reggeli Újságnak és a Debreceni Hírlapnak biztosan.

Újság-olvasmányai úgy tűnik, kizárólag politikai és némileg szakmai jellegűek voltak, érdeklődése ebbéli választásait is könyvtára felépítéséhez hasonlóan alakította: sem a bulvár, sem a kortárs szépirodalom nem kapott helyet benne. Amennyire ezek a témák érdekelték, abbéli kíváncsiságát kielégíthette a napilapok tárcarovatában közölt folytatásos regényekkel. Ahogy a Magyar Hírlapban olvasta az Öreg ember nem vén ember friss közléseit,[26] ugyanúgy találkozhatott a fiatalok munkáival is – amelyek azonban, a látszat szerint, sohasem nyerték el annyira a tetszését, hogy kötetet vásároljon tőlük.

Gondy Károly műveltsége, könyvtára és olvasmányai alapján, nem volt sem alapos, sem rendszeres: a könyvtárhoz hasonlóan, nem a tudatos gyűjtés, gyarapítás, tanulás, hanem a felhalmozás, az intuíció és a véletlen elvén épült. A könyvtárban összegyűjtött művekből szerezhető tudás lexikális, amely autodidakta módszerű, kész formába tömörített, értelmezett, lényegre törő, gyors ismeretszerzést biztosít: kézikönyvekre, lexikonokra, szótárakra, enciklopédiákra, tankönyvekre, népszerű magyarázatokra épül. A könyvtár, csakúgy, mint a Gondy által gyakran forgatott, olvasgatott és jegyzetelt Pallas Lexikon, az összes ismeretek tárháza igyekezett lenni, s ez, a tulajdonos társadalmi és anyagi körülményei által biztosított keretek között, legegyszerűbben kézikönyvek és enciklopédiák begyűjtésével volt elérhető.

Az ismeretszerzésnek ez a felületessége, az alapos elmélyülés hiánya az, amely megkülönbözteti fényképészünket egy értelmiségitől, s helyét inkább az "intelligencia", a tájékozott, kulturált, véleményalkotó városi polgárság között jelöli ki. Bár Debrecen városában mindkét csoport igen kicsi volt a lakosság nagy tömegéhez képest, Gondy Károly valójában egyik csoportnak sem tudott szerves tagja lenni. Túlságosan büszke volt azonban megszerzett műveltségére ahhoz, hogy mellőzöttségébe könnyedén bele tudott volna nyugodni: "a vagyonosság rendesen örökség útján száll mireánk, ellenben a tudományt, a valódi hatalmat, fokról-fokra kell megszereznünk"; "nagy műveltség kívántatik ahhoz, hogy szabadon érezzük magunkat, és észre ne vegyük mások büszkeségét" – mondja.[27] Így ezt a műveltséget állandóan közszemlére teszi, igyekszik valóban szellemi-hatalmi pozíciót és szabadságot elérni általa, s úgy használja, mintha egy érvényes beszédhelyzet, egy valós beszélgetés szereplője lenne: mintha azonos szintű szellemi partnerekkel állna szemben.

Gondy Károlyt azonban, ahogy könyvtára, úgy műveltsége alakításában sem vezette

semmiféle cél vagy terv, egyszerűen az érdeklődésének megfelelő könyveket vásárolt, s ha egy téma érdekelte, nem állt ellent a pillanatnyi lehetőségeknek sem, hogy egy könyvet megszerezzen, tekintet nélkül annak nyelvére vagy állapotára. A munka minősége fontosabb volt számára, mint az, hogy mutat a kötet a polcon. A könyvtár jellegének vagy irányának alakítására ugyanakkor külső ösztönzést sem kapott: Gondy nem járt olyan társaságba, a városban nem talált olyan partnereket, amelyben vagy akikkel kedves témáiról beszélgethetett volna: Debrecenben még egy ekkorka könyvtárnak sem nagyon voltak versenytársai. A város szellemi elitje felé tett kapcsolatfelvételi gesztusai sikertelenek vagy alkalmiak voltak, csak a kollégium természettan-tanárainak társasága jelenthetett néha valami szellemi felüdülést – akik viszont nem érezték Gondy Károly jelenlétének pótolhatatlan hiányát. A másik oldalról viszont, bármilyen furcsa ezt mondani éppen Debrecenben, "magyarnak" lenni nem jelentette sem a magyar, sem az akármilyen irányú műveltség fejlesztését vagy korszerűvé tételét, de akár megszerzését sem – még az "intelligencia" körében sem. Tájékozottságról vagy nyitottságról általában nem beszélhetünk e társadalmi körben sem: a szellemi javak megszerzését csak az egyéni igény és érdeklődés válthatta ki, de ez mindenkinek a legbelsőbb magánügye volt: vélemények ütköztetésére, esetleg az irodalomról való beszédre nem nyílt fórum Debrecenben, hiszen az olvasmányok kiválasztásában sem merült fel a hagyománytiszteleten, közérthetőségen és a nemzeti érzületen túl más szempont. Egy könyvtártulajdonos fényképész pedig, akinek mestersége gyakorlásához semmi szüksége nem volt arra a sok papírra, végképp idegenül hathatott egy hétköznapi debreceni polgár szemében, aki mindvégig értetlenül figyelte Gondy Károly megnyilvánulásait. Debrecen városa így igen alkalmas terep volt a személyiség integritásának kialakulásához, hiszen partnerek híján mindinkább bezárkózott, magába fordult az, akit más egyéb is érdekelt a földön, mint a kenyér és a függetlenség.

A szöveg a Déri Múzeum Évkönyvébe készült 2007-ben, majd miután ott végül nem jelent meg, jó részét bedolgoztam a Gondy és Egey fényképészeti műintézete Debrecenben című könyvbe.

Utolsó tartalmi módosítás: 2008. február 22.

1 Gondy Károly: Karácsonyi fényképek. Debreczen, 1897. január 2. A szöveg a tördelés ellenére nem vers, csak rímes próza, amely csábításának az újságcikkeket író fényképész soha nem tudott ellenállni.
2 Gondy könyvtárát a Debreceni Irodalmi Múzeum gyűjteményében található, három csomó, nemzetiszínű zsinórral összefűzött, kettéhajtott negyedrétíves papírra, kézzel írott, tematikus felosztású listából ismerjük, amelyről azonban sem azt nem tudjuk, mikor készült, sem azt, hogy ki készítette, sőt azt sem, hogy honnan és miért került be a múzeum gyűjteményébe. (K.X. 74.27.1-4.) Feltételezésekre és következtetésekre támaszkodhatunk csupán. A kézirat a "Gondy Károly könyvtárából" címet viseli, lehetséges tehát, hogy nem a könyvtár egészét tartalmazza (bár a könyvek tényleges mennyisége megegyezik a címek előtt szereplő tételszámokkal). A fényképész kézírását ismerve, látható, hogy a lista nem az ő keze munkája, de készítésének célja nem világos. A benne szereplő utolsó megjelenési dátumból következtetve, 1905 után készült, de azt nem tudhatjuk, mennyi idővel utána, tehát hogy még Gondy életében, katalogizálási céllal írták-e össze a könyvtárat, s később sem egészítették ki, vagy halála után, s ez esetben utolsó hat évében nem vásárolt újabb (vagy legalábbis új megjelenésű) műveket. Valószínűnek látszik, hogy diktálás alapján készült, és a jegyző (akiben minden bizonnyal egy nőt, talán Gondy feleségét kell látnunk) nem egészen volt tisztában az idegen nyelvek szabályaival, de egyéb műveltségbeli hiányosságai is lehettek: a szöveg hemzseg az elhallásra és járatlanságra visszavezethető hibáktól, még Petőfi és Jókai is következetesen y-nal szerepel. Hagyatéki összeírásra, esetleg adományozási vagy árverésre bocsátási szándékra utalhat, hogy a szerző és a cím után feltüntették a kiadás helyét és idejét, a kiadó nevét, a kötetszámot és a kötés minéműségét is. (A múzeumba mindenesetre csak a lista került, a könyvek nem.) Más részről viszont az esetleges személyes, katalógus-szerű használatra mutathat a könyvtár-jelleg hangsúlyozása, az, hogy a könyvek tételszámmal (talán gyarapodási számmal) vannak ellátva, de a listában a tematikus csoportosítás miatt ezek a számok nem képeznek sorszámot, így talán a polcon való visszakereshetőséget könnyítik meg; illetve, hogy a lista a témák alatt "szárnyakra" bontott, amelyek talán a könyvszekrény oldalait jelentik. Gondy egy ízben megemlíti, hogy könyveit leányára akarja hagyni: e terv megvalósítása is lehet az összeírás oka.
3 Gyáni Gábor: Az olvasó táblabíró. Középosztályi műveltség a 19. század végén. Történelmi Szemle, 1999/3-4. 387-402.; F. Csanak Dóra: Egy debreceni kereskedő Nyugat-Európában. Csanak József úti levelei 1862-ből. Budapest, 1987. 58.
4 Matkó László: Cívis élettér és társadalmi hierarchia. Alföld, 1987/4. 67-73.
5 Dyb [Ady Endre]: Az elmulasztott hétről. Debreczen, 1899. július 12.
6 Gyáni, 396-401.
7 Gondy Károly: B.D.J. reflektor úrnak… Debreczen, 1899. december 6.; A kuruzsló. Debreczen, 1899. június 6.; Ő felsége a király nevében! Debreczen, 1897. március 16.
8 Gondy Károly: A nyelvért! Debreczen, 1897. december 18
9 Szívós Erika: Városvezető elit Pesten a XVIII-XIX. század fordulóján. Tanulmányok Budapest múltjából XXV., 1996. 17.
10 Kölcsönkönyvek névsora Telegdi K. Lajosnál Debreczenben. Debrecen, 1860.
11 Gondy Károly: A tiltott gyümölcs. Debreczen, 1898. február 28.; Via dolorosa. Debreczen, 1900. április 23.
12 A debreczeni Polgári Casino könyveinek névsora 1866. Debrecen, 1867.
13 Molnár Julianna - Varjú Zsuzsanna: Az olvasás és a könyv szerepe a dualizmus-kori polgárság magánéletében. Magyar Könyvszemle, 1999/3. 335.
14 Gondy Károly: A kuruzsló. Debreczen, 1899.június 6.
15 Az "Irataim az emigrációból" 1880-1911 között összesen 13 kötetben jelent meg, a hatodik már Kossuth halála után.
16 Gondy: Bécs
17 Gondy Károly: Ő felsége a király nevében! Debreczen, 1897. március 16.
18 Gondy Károly: A kuruzsló. Debreczen, 1899. június 6.
19 Gondy Károly: A kuruzsló. Debreczen, 1899. június 6.
20 Gondy Károly: A kuruzsló. Debreczen, 1899. június 6.
21 Gondy Károly: Országos képviseletünk kis tükre II. Debreczen, 1897. január 22.
22 Gondy Károly: Városunk zár alatt I. Debreczen, 1896. december 5.
23 Gondy Károly. Trio egy vérből. Debreczen, 1900. április 4.
24 Gondy Károly: Pactum occultum. Debreczen, 1895. február 9.
25 Gondy Károly: Parlamenti obstrukció I. Debreczen, 1896. május 21.
26 Gondy Károly: Három millió. Debreczen, 1898. február 22.
27 Gondy Károly: Választási Credo krétája. Debreczen, 1895. január 3.; A rögtönzött műteremben. Debreczen, 1898. szeptember 23.